

Світлана Палатна

старша наукова співробітниця
відділу науково-фондової роботи,
Національний музей декоративного мистецтва України
(Київ, Україна)
Palatna1825@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9828-7684

Svitlana Palatna

Senior researcher
of the Research and Fonds Department,
National Museum of Decorative Arts of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
Palatna1825@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9828-7684

МУЗЕЙНЕ НАДБАННЯ ВІД РОДИНИ САГАЙДАЧНИХ

THE MUSEUM COLLECTION FROM SAHAIDACHNY FAMILY

Анотація

У статті йдеться про подружжя Євгена Яковича та Зої Антонівни Сагайдачних, їхній внесок у формування колекції Національного музею декоративного мистецтва України. Також висвітлюється історія приватного зібрання родини.

Ключові слова: подружжя Сагайдачних, «косівський» період, родинна колекція, замальовки кептарів, дерев'яна скульптура, сорочки, прикраси, писанки, вироби з кераміки.

Abstract

The article tells about the family of Evhen and Zoya Sahaidachny, their contribution in the forming of collection of National Museum of Decorative Arts of Ukraine. The history of private collection is highlighted also.

Keywords: Sahaidachny family, «Kosiv» period, family collection, keptar drawings, wooden sculpture, shirts, ornamentals, pysnky (Easter Eggs), ceramics.

Зробити щось, лишити по собі...

Ліна Костенко

Цільність людського життя вимірюється простими речами. Що людина залишає по собі? Саме родина Євгена Яковича та Зої Антонівни Сагайдачних реалізувала безкорисливий намір, зробила неоціненний внесок до української історико-культурної спадщини – зібрала, зберегла й передала до вітчизняних музеїв мистецькі здобутки матеріальної культури для їх дослідження та експонування (рис. 1).

Рис. 1. Євген і Зоя Сагайдачні. 1950-ті рр.

Євген Якович Сагайдачний (1886–1961) – український художник, театральний декоратор, скульптор, педагог, етнограф і колекціонер (Митці України, 1992, с. 510). Цікава цілеспрямована людина, він ще в молоді роки тяжів до мистецтва, що підштовхнуло діяча до життєвих змін, внутрішнього переосмислення, нових пошуків. Під впливом поглядів одного з основоположників монументального мистецтва України 20 ст. Михайла Бойчука (1881–1937) Є. Сагайдачний по-новому сприйняв основи декоративного письма, його композицію, стиль, форму. Захоплення авангардним рухом вплинуло на творчі роздуми митця, природно призвело до новітніх підходів, що із часом сформували його індивідуальний стиль (Білоконь, 2017, с. 210).

1922 р. Українська академія мистецтва (згодом Київський державний художній інститут, нині – Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури) присудила Євгену Яковичу професорське звання й запросила на роботу (Шмагало, 2002, с. 82). Він викладав скульптуру, рисунок, живопис, додатково працював викладачем на підготовчих курсах, де 1925-го познайомився з абітурієнткою Зоєю Кондратенко. Із самого початку стосунків вони відчували потяг один до одного, їх об'єднувала мрійливість, бажання пізнавати світ, вони мали однакові погляди та принципи, відчували байдужість до матеріального й любов до мистецтва.

Зоя Антонівна Сагайдачна (1898–1969) заслуговує особливої уваги. Це унікальна жінка, талановита художниця, дослідниця традиційного народного вбрання та виробів народного мистецтва Гуцульщини, авторка понад сотні малюнків кептарів.

Зоя Кондратенко народилася в Чернігові в сім'ї державного службовця. Після закінчення семи класів вступила до чернігівської Громадської жіночої гімназії. З липня 1917 р. перебувала на обліку Співки сестер милосердя воєнного часу при Чернігівському Свято-Феодосійському товаристві Червоного Хреста. Пройшла нетривале навчання, після чого її зарахували до штату медперсоналу санітарного поїзда, який курсував від фронту до Києва, Харкова й Курська. На початку 1918-го корпус медсестер розформували, дівчина повернулася до Чернігова, де намагалася влаштуватися на роботу, змінила кілька посад, а 1924 р. стала студенткою Київського археологічного інституту. Заклад згодом перевели до Ленінграда (нині Санкт-Петербург, РФ), а Зоя перейшла до художньої академії, де й зустріла Євгена Сагайдачного (Джуранюк, 2021; Гуцульський край, 24).

Як відомо, 1930-ті рр. були небезпечно-трагічними: у середовищі творчої інтелігенції активізувались ідеологічні чистки, фабрикувались особові справи на виявлених «ворогів народу». Лихо оминуло родину Сагайдачних. Євгена Яковича відправили до Луганська, викладати на робітничому факультеті художнього училища. 1932 р. Зоя Антонівна вирушила за чоловіком, їй запропонували посаду старшого лаборанта біохімічного факультету Луганського педагогічного інституту імені Тараса Шевченка. Робота виявилася цікавою, практичні заняття З. Сагайдачна часто проводила на природі, на околицях Луганська, де студенти збирали біологічні препарати, фотографували, консервували й комплектували їх для зберігання. Зоя Антонівна мала власний фотоапарат, що давало їй змогу знімати цінний матеріал.

З початком Другої світової війни з'явилися нові випробування. Сагайдачні опинилися в окупації, втратили житло, зазнали численних труднощів і страждань. Улітку 1946 р. подружжя переїхало до Чернівецької області. Євген Якович отримав посаду викладача Чернівецького художньо-ремісничого училища, а Зоя Антонівна працювала науковицею у відділі природи краєзнавчого музею. Переїзд не полегшив життя родини: у місті панував голод, продукти розподіляли за спеціальними картками. Сагайдачні почали продавати особисті речі, цінні книги, картини.

Улітку 1947 р. на запрошення Косівського художньо-промислового училища подружжя переїхало до Косова (Сагайдачна, 1967, с. 48). Слід зазначити, що Сагайдачні завжди мріяли відвідати гуцульський край. Річ у тім, що 1939 р., коли родина ще мешкала в Луганську, їм пощастило побувати на концерті ансамблю з Гуцульщини, який залишив незабутні яскраві спогади. Погодившись на пропозицію, подружжя відкрило нову

сторінку життя – «косівську», вони вирушили пізнавати Гуцульщину (Сагайдачна, 1971, с. 105). Євген Якович викладав у місцевому училищі прикладного мистецтва, а Зоя Антонівна виконувала начерки орнаментики писанок, скляних венеційських намистин, копіювала розпис керамічних мисок, вивчала місцевий декор одягу. Особливо жінку захоплювали барвистість і різноманітність оздоблення гуцульських безрукавок-кептарів. З. Сагайдачна витратила багато часу на малюнки, щоб передати повну схожість з орнаментованими оригіналами. Для цього вона виконувала ескізи як передньої частини одягу, так і спинки. Це була досить копітка праця: спочатку художниця наносила олівцем загальний обрис речі, потім – деталі оздоблення, далі заповнювала решту тла нейтральним сірчавато-синім тоном акварелі. Наостанок авторка підбирала відтінки кольору для відтворення фактури шкіри й тоненькими пензликами наносила елементи декору: плетінку, аплікацію, кручені шнури, вишивання. Свої напрацювання Зоя Антонівна публікувала в пресі, з її набутками знайомилися митці, науковці, літератори, журналісти, студенти.

Зібрання Сагайдачних досить швидко поповнювалося новими творами. Це були вироби народних майстрів, художні предмети повсякденного вжитку, одяг, прикраси, які родина збирала власним коштом. Численну збірку (близько 2 тисяч предметів) цікавих етнографічних пам'яток подружжя завжди із задоволенням експонувало у своєму помешканні. Власну квартиру вони називали «музеєм»; для «відвідувачів» було заведено книгу відгуків, в якій залишали свої враження видатні особистості, діячі культури і мистецтва: Олена Кульчицька, Сергій Параджанов, Михайло Стельмах, Валентин Речмедін, Степан Злобін та інші. Ці унікальні записи, на жаль, не збереглися (Джуранюк, 2021; Гуцульський край, 25).

Часто траплялося, що Сагайдачні не мали змоги придбати якісь речі, тоді вони замальовували їх на папері. Євген Якович пропонував дружині займатися зарисовками народного традиційного одягу за прикладом знаменитої української художниці з багатьох видів мистецтв Олени Кульчицької, яка серед своїх здобутків мала чимало ескізів одягу, килимів, прикрас, предметів побуту. Зоя Антонівна погодилася й захопилася такою своєрідною творчою роботою.

У травні 1951 р. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини замовив у З. Сагайдачної п'ять малюнків кептарів для відділу фондів. Згодом Інститут художньої промисловості Академії архітектури УРСР запропонував художниці виконати 20 кольорових зображень хутряного одягу сіл Гуцульщини (Джуранюк, 2021, Гуцульський край, 26). Вона приймала ці пропозиції, робила не тільки малюнки, а й надавала описи з технологічними поясненнями. З. Сагайдачна залишила після себе дуже цінну спадщину: етнографічні малюнки, фотографії, зроблені під час подорожей, записувала нотатки й спогади. Після смерті чоловіка в серпні 1961 р. матеріальне становище художниці стало досить скрутним: невеличкої пенсії ледве вистачало на прожиття, а колекція вимагала постійного догляду.

Цікаво, що у вересні 1967 р. З. Сагайдачна отримала листа від українського митця, збирача етномистецтвознавчої колекції Івана Макаровича Гончара з пропозицією придбати в неї твори гуцульських майстрів (Джуранюк, 2020; Музейні старожитності, с. 446). Він добре розумів мистецьку й етнографічну цінність зібрання Сагайдачних. Зоя Антонівна не погодилася на пропозицію І. Гончара, а продовжувала прагнути заснування музею в м. Косові, для відкриття якого вона доклала немало зусиль. Згодом, 1970 р., приватна колекція Сагайдачних, а це понад 600 раритет-

них предметів, стала основою зібрання Косівського музею народного мистецтва та побуту Гуцульщини – філіалу Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Й. Кобринського в Коломиї (Джуранюк, 2020; Музейні старожитності, с. 448). Нині збірка музею налічує близько 6 тисяч експонатів.

Зауважмо, що до Державного музею українського народного декоративного мистецтва (нині – Національний музей декоративного мистецтва України) перші пам'ятки з родинного зібрання Сагайдачних надходили через закупівлі Міністерства культури УРСР, зокрема 1957 р., ще за життя Євгена Яковича. Це були чоловічі вишиті сорочки (**рис. 2**), різьблені предмети з дерева й декоровані писанки, які поповнили музейний фонд на 92 одиниці (Шестакова, 2004, с. 157).

Рис. 2. Сорочки жіночі. 19 ст.
(сучасна) Івано-Франківська обл.

Загалом у 1950–1960 рр. до Національного музею декоративного мистецтва України родина Сагайдачних передала понад 500 творів народного мистецтва. Утім, протягом 1962–1966 рр. Зоя Антонівна вже самостійно передавала приватні речі міністерській уста-

нові. Це вишитий одяг, капці, капчурі, предмети ткацтва, разки коралів і венеційського скла (**рис. 3**).

Серед музейних бондарських виробів, які надійшли від Сагайдачних, є речі авторства відомих заслужених майстрів народної творчості України Івана Юрійовича Грималюка (1904–1989) та Юрія Івановича Корпанюка (1892–1977). Роботи І. Грималюка (**рис. 4**) зберігаються в музеях Києва, Львова, Івано-Франківська, Косова, Коломиї, Москви та Санкт-Петербурга (Художники України, 2006, с. 188). Ю. Корпанюк – визначний різьбяр, член Спілки художників України, брав участь у виставках в Україні (Ворохта, Коломия, Львів) і за кордоном (Бельгія, Болгарія, Канада, Монголія, Польща, Франція), його роботи (**рис. 5**) зберігаються в багатьох музеях України та світу (Художники України, 2006, с. 300).

Рис. 3. Намисто з венеційського скла. 19 ст.

Рис. 4. Коновка (рогач). Підвазонник. 1950-ті рр. І. Ю. Грималюк

Рис. 5. Пляшка. 1957 р. Келих. 1950 р. Ю. І. Корпанюк

Рис. 6. Кахлі. 19 ст. О. Бахматюк

Серед музейних керамічних творів заслуговують на увагу роботи майстрів 19 – першої половини 20 ст. Олекси Бахматюка (1820–1882) та Петра Кошака (1864–1940). Гончарні вироби О. Бахматюка з оновленими сюжетами збагачили косівську кераміку своєрідними фантастичними й іронічними композиціями (**рис. 6**). Ще 1880 р. Олекса Петрович отримав золоту нагороду, а 1993-го Косівська районна рада започаткувала премію імені О. Бахматюка для відзначення місцевих майстрів кераміки (Лашук, 1976, с. 7). П. Кошак – автор численних керамічних кахлів, плесканців, ваз, скульптур, тарелів, мисок, дзбанків, калачів, сільничок, цукорниць, свічників, поставників (**рис. 7**). Його твори зберігаються в музеях Будапешта, Варшави, Відня, Коломиї, Косова, Києва, Кракова,

Рис. 7. Декоративна таріль. Перша половина 20 ст. **Підсвічник.** Початок 20 ст. П. Г. Кошак

Львова, Одеси, Санкт-Петербурга (Лашук, 1966, с. 69).

1962 р. Міністерство культури УРСР передало до колекції музею авторські кольорові малюнки на папері З. Сагайдачної. Це 21 зображення з інв. №№ В-7097–7121 (передня частина й спинка) хутряних кептарів кінця 19 – початку 20 ст., які представляли етнографічні зразки Косівського, Кутського, Жаб'євського, Яремчанського, Яблунівського р-нів Івано-Франківської обл. (рис. 8). На деяких роботах вказано ім'я кушніра, який виготовляв кептар.

На західних територіях України плечовий прямоспинний хутряний одяг без рукавів мав такі назви: кептар або кеп-

тарик, киптар, кіптар, фелега, феледзена, коцка, надушник, цурканка, мунтян (Матейко, 1996, с. 86). Наприкінці 19 – початку 20 ст. цей різновид національного вбрання набув особливої художньої виразності. Одяг вирізнявся яскравим оздобленням, горловину, пройми, краї кептарів прикрашали рослинні мотиви. Поверхню хутра декорували плетеними смугами чорного або червоного сап'яну, різнокольоровими китицями, шнурами, косичками, плетінками з вовняних ниток, переплетеними смужками чорної шкіри із зубчастим краєм («селянкою»). На музейних малюнках помітно, що при декоруванні хутряних безрукавок часто використовували аплікацію «рачками», яку розміщували на плечах, над кишеними, у кутах пілок. На жаль, значна частина гуцульських орнаментованих кептарів 19–20 ст. вже зникла з побуту, тому замальовки Зої Антонівни є цінним візуальним джерелом для дослідження орнаментики, способу декорування, кольорової гами декору кептарів, створених у регіонах навколо Косова (рис. 9–11).

Феномен Сагайдачних потребує подальшого вивчення. Подружжя, яке ідентично не належало до гуцульського етносу, відчувало природне тяжіння

Рис. 8. Замальовка кептаря. с. Розтоки, Косівський р-н, (сучасна) Івано-Франківська обл.

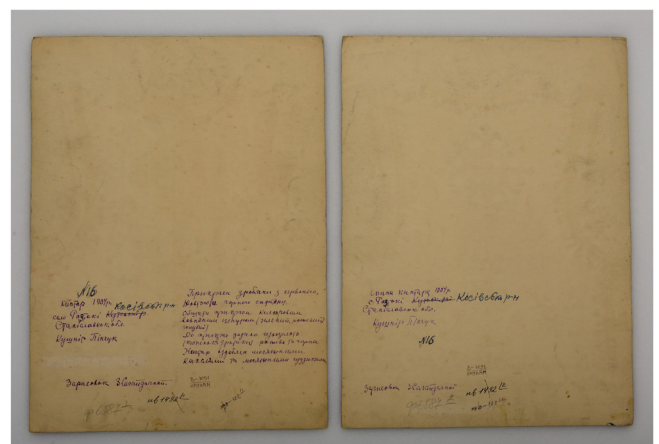

Рис. 9. Замальовка кептаря (зворотний бік)

Рис. 10. Замальовка кептаря.
с. Пістинь, (сучасна)
Івано-Франківська обл.

до вивчення та дослідження прикарпатського народного мистецького простору й понад усе прагнуло «лишити по собі» нащадкам унікальну колекцію виробів народних майстрів. Творчі здобутки родини Сагайдачних «косівського періоду» є вагомим внеском у зібрання українського декоративного мистецтва першої половини 20 ст.

Рис. 11. Замальовка кептаря.
с. Жаб'є, Жаб'ївський р-н,
(сучасна) Івано-Франківська обл.

Список використаних джерел та літератури

- Білоконь, С. І. (2017). *Бойчук та його школа*. Київ: Мистецтво.
- Джуранюк, Ю. (2021). Зоя Сагайдачна – дружина художника, ч. 1. *Гуцульський край*, 24. <https://artkipdm.kosiv.org.ua/2021/06/14/1553/> (дата звернення: 07.03.2025).
- Джуранюк, Ю. (2021). Зоя Сагайдачна – дружина художника, ч. 2. *Гуцульський край*, 25. <https://artkipdm.kosiv.org.ua/2021/06/20/1558/> (дата звернення: 07.03.2025).
- Джуранюк, Ю. (2021). Зоя Сагайдачна – дружина художника, ч. 3. *Гуцульський край*, 26. <https://artkipdm.kosiv.org.ua/2021/06/27/1561/> (дата звернення: 07.03.2025).
- Джуранюк, Ю. (2020). Євген та Зоя Сагайдачні як музейники. *Музейні старожитності: колекції, імена, долі*. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 14-15 листопада 2019 р. Харків.
- Лашук, Ю. (1966). *Косівська кераміка*. Київ: Мистецтво.
- Лашук, Ю. (1976). Олекса Бахматюк. Альбом. Київ: Мистецтво.
- Матейко, К. (1996). *Український народний одяг. Етнографічний словник*. Київ: Наукова думка.
- Митці України: енциклопедичний довідник (1992). Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.
- Сагайдачна, З. (1967). Наш музей. *Декоративное искусство СССР*, 6.
- Сагайдачна, З. (1971). Чуйне серце художника. *Жовтень*, 10.
- Художники України: енциклопедичний довідник (2006). Київ.
- Шестакова, О. І. (2004). До питання створення колекції писанок Музею українського народного декоративного мистецтва. *Музейна справа та музейна політика в Україні XX ст.* Збірник наук. праць, XLV. Київ.
- Шмагало, Р. (2002). *Словник митців-педагогів України та з України в світі (1850–1950)*. Львів: Українські технології.